

Левченко Т. М.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ВПЛИВ ПОЗАМОВНИХ ЧИННИКІВ НА МОВУ ЗАСОБІВ СУЧАСНОЇ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті порушено питання про те, що в сучасних умовах демократизації суспільного життя та лібералізації соціальних основ і моральних принципів, український інформаційний простір зазнає постійних змін, що своєю чергою впливає на розвиток мови, зокрема її лексичної системи. У мові засобів масової комунікації постійно відбувається урізноманітнення стилістичних засобів, з'являються нові лексеми, збільшується варіантність мовних одиниць, запозичуються слова з інших мов і водночас активно функціонує субстандартна лексика. Зазначено, що на початку XXI століття помітно змінилося співвідношення нормативних та ненормативних складників у сучасній українській мові і, як наслідок, зросло зацікавлення лінгвістів некодифікованими, нелітературними підсистемами мови як важливими компонентами мовного субстандарту, на який активно впливають позамовні чинники.

Проаналізовано погляди українських і зарубіжних лінгвістів на позамовні чинники та їх вплив на лексичну систему мови. Констатовано, що на початку XXI ст. мовна мода сприяє процесу відхилення від літературної мови до нелітературної. Наголошено, що саме екстралінгвальні чинники рухають мовні зміни, удосконалюють їх, уповільнюють або й навіть зупиняють. Констатовано, що розхитування лексичних норм та активне використання субстандартної лексики засобами масової комунікації можна пояснити такими причинами: впливом зовнішніх чинників; свідомим використанням (як прийом) чи з метою креативності спілкування; відсутністю комунікативної та мовної компетентностей в частині соціуму. Простежено тенденцію до формування громадської думки про хаотичність мовленнєвого етикету, його «умовність» і непотрібність у сучасному спілкуванні. Зазначено, що квазісвобода мовлення впливає не тільки на стилістичне забарвлення мови сучасних засобів масової комунікації, але й на семантичний зміст, помітно розхитуючи систему тематичних табу, що існували раніше в публіцистичному стилі. Встановлено, що позамовні чинники зумовлюють вульгаризацію, переорієнтацію з високих мовних ідеалів на масові та змішування функціональних стилів сучасної української мови.

Ключові слова: мова засобів масової комунікації, позамовні чинники, субстандартна лексика, жаргон, сленг, суржик.

Постановка проблеми. Мова засобів масової комунікації є типовою реакцією на процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Відображаючи проблеми культури спілкування, імперативних та диспозитивних норм, труднощі встановлення мовних явищ, мова публіцистики засвідчує тенденцію до розмивання чітких стилістичних меж; активізацію елементів розмовного стилю; демократизацію публіцистичного стилю та лібералізацію мовної норми, зокрема лексичної, що впливає на процес зниження мовних норм через функціонування в медіатексті субстандандартної лексики.

В останні десятиліття активно змінюються умови функціонування української мови. Розширюються межі публічної мови, що дає змогу залучити до неї нових носіїв. Окрім того, і це головне, змінюється сам характер мови. Стан сучасної

української мови давно викликає занепокоєння не тільки спеціалістів, але й усіх тих, чия професійна діяльність пов'язана з мовленнєвим спілкуванням. Мовна редукція, а саме зниження мовної норми усної і писемної мови, вульгаризація побутової сфери спілкування (термін В. В. Хіміка) [10, с. 8] виражається в повсякденному порушенні граматичних, лексичних, орфоепічних та етичних норм мови. Як і будь-яке лінгвістичне явище, мовна редукція має свої позамовні чинники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському й зарубіжному мовознавстві означену проблему досліджують і трактують з різних підходів, зокрема окремі аспекти впливу зовнішніх і внутрішніх причин на мову засобів масової комунікації стали об'єктом вивчення низки лінгвістів (Б. М. Ажнюк, Н. Ф. Босак, Є. А. Карпіловська, Б. О. Коваленко, І. М. Кочан,

М. П. Кочерган, Т. М. Медведєва, Н. О. Попова О. А. Стишов, та ін.). Однак, незважаючи на певну кількість праць, присвячених вивченню мови засобів масової комунікації, в українській лінгвістиці бракує досліджень про вплив екстралінгвальних чинників на мову сучасної публіцистики, що своєю чергою впливає на лексичну систему української мови.

Постановка завдання – систематизувати й описати комплекс найважливіших позамовних чинників, їх вплив на мову засобів масової комунікації та усне розмовне мовлення.

Виклад основного матеріалу. Про вплив на мовну систему екстралінгвальних чинників писав В. М. Русанівський, не погоджуючись із науковцями, які вбачають причини розвитку мови тільки у впливові чинників позамовної дійсності [7, с. 110–111]. Зокрема, Е. Косеріу вважав, що сприйняття нового завжди відповідає необхідності вираження, яке може бути культурним, соціальним, естетичним або функціональним. Слухач сприймає те, чого не знає, але задовольняє його естетично та відповідає соціальним запитам чи є для нього функціонально корисним. Тому «сприйняття» – це акт, визначений культурою, смаком і практичним розумом [5, с. 198]. Натомість В. М. Русанівський стверджував, що причини розвитку мови варто вбачати в безперервному процесі пізнавальної роботи суспільства, у поступовій інтернаціоналізації значенневого, змістового рівня мови, що потребує постійної формальної перебудови. Тому оновлення словника й граматики залежить від зовнішніх упливів, які діють передовсім на змістовий бік мови [7, с. 111]. Дослідник акцентував увагу на тому, що один з основних законів мови – це тенденція до постійного збереження рівноваги в її системі. Порушення відносної сталості певною мірою зумовлене екстралінгвальними факторами: розвитком продуктивних сил, зрушеннями в соціальній структурі та ін. Як відомо з історії розвитку мов світу, найбільші зміни в мовній системі відбулися внаслідок звершення великих соціальних подій [7, с. 130].

С. В. Семчинський до позамовних чинників зараховує розвиток людського суспільства, культури, науки, техніки тощо. До них належать і ті, що внаслідок тиску однієї мовної системи на іншу зумовлюють різні структурні й неструктурні зрушення та зміни в різних підсистемах другої мовної системи [8, с. 266]. Не повністю погоджується з його думкою, що роль поза- і внутрішньомовних чинників є рівнозначною в складному комплексі

взаємодії різних явищ і процесів, О. А. Стишов. Дослідник стверджує, що в окремі періоди розвитку мови ці фактори діють неоднаково. Саме вони рухають мовні зміни, удосконалюють цей процес, уповільнюють або й навіть зупиняють його [9, с. 19–20].

Про взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх причин зауважує і М. П. Кочерган. Позаяк зовнішні причини зумовлюють виникнення в мові слів, створених мовою за її законами та з її матеріалу. Зовнішній вигляд слова не залежить від зовнішніх чинників [6, с. 47]. Зовнішнім факторам завжди протиставлені внутрішньомовні причини, закладені в самій мові, у її можливостях і тенденціях.

Якщо проаналізувати взаємозв'язок позамовних та внутрішньомовних чинників, на думку І. Газди, то основна роль надана соціальним, політичним та економічним змінам. Не варто забувати й про суспільні перетворення, які не завжди викликають нові явища в мові, але часто пришвидшують та посилюють закладені в самій системі мови тенденції та процеси, що мають ознаки не поривчастих, а переважно еволюційних змін [3, с. 158–159].

Б. О. Коваленко зазначає, що вживання стилістично зниженої лексики в засобах масової комунікації зумовлене різними екстралінгвальними факторами, до яких зараховує: зняття цензури, протест проти відсталості суспільства та «заштампованості» мови; криміналізацію суспільства; зміну мовних смаків у бік спрощення, лібералізацію; необхідність номінації явищ, що не були характерними (загалом або в такому масовому вияві, у такій кількості, як тепер) для попередніх років; бажання висловити експресію будь-якими засобами; ситуацію українсько-російської двомовності [4, с. 24–25].

Отже, серед мовознавців немає одностайності у визначенні впливу на розвиток мови екстралінгвальних та інтралінгвальних факторів. Звісно, між ними є взаємозв'язок та існує взаємозалежність, але вони по-різному впливають на мовну систему та в конкретні періоди її розвитку діють неоднаково.

Одним із важливих позамовних чинників, що впливає на зміни в сучасній українській мові вважаємо бурхливий розвиток засобів масової комунікації, унаслідок чого писемна мова починає замінюватися усною публічною мовою. Відомо, що в сучасному суспільстві вербальна комунікація є потужним фактором формування світогляду та світосприйняття особистості, створення етичних стереотипів і норм, що впливають, насампе-

ред, на свідомість і громадську поведінку індивіда. Одним із перших звернув увагу на цю залежність В. фон Гумбольдт, який характеризував мову як «світ, що лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини» [2, с. 303]. Усне публіцистичне мовлення – один з основних факторів, що впливає на формування мовних стандартів у масовій аудиторії. Багато в чому це спричинено тим, що засоби масової комунікації є джерелом значущої для індивіда інформації про природну та соціальну реальність, на основі якої він приймає життєво важливі рішення. При цьому сам характер комунікації у публіцистиці за останні кілька десятиліть кардинально змінився. На зміну офіційно підготовленої, вивіреної роками мовної норми приходять невідповідне спілкування, безпосереднє або квазібезпосереднє. У мові засобів масової комунікації (мова радіо, телебачення, газет, Інтернет) зростає ступінь спонтанності, збільшується кількість жаргонних, розмовних, вульгарних та інших стилістично знижених елементів.

Постійно виникає необхідність у привабленні уваги до поданої інформації, у підтримці рейтингу, обмеженість ефірного часу й недостатня освіченість учасників ефірної комунікації – ці позамовні фактори приводять у дію лінгвістичні закони. Спрацьовує закон економії зусиль і теле-, радіоведучі, журналісти підкреслено використовують у мовленні субстандартні слова та вирази для створення експресії. У сучасних літературних творах, виставах, фільмах, піснях також функціонують знижені мовні одиниці. Досить часто трапляється так, що субстандартну лексику виносять навіть у заголовки публікацій чи назву твору, що ще більше привертає увагу читачів і запам'ятовується.

Причини стилістичного та семантичного зниження мови публіцистики в неграмотному мовленні осіб, які користуються авторитетом у суспільстві; зниження вимогливості редакторів щодо дотримання мовних норм; відсутність зворотного зв'язку з аудиторією, стурбованої грамотністю оформлення публікацій; незалежність засобів масової комунікації; популярність прямого ефіру на телебаченні й особливо на радіо; невідповідність та спонтанність мовлення – ось причини, у результаті яких відбувається зміна мови, її масове спрощення за форматом і засобами вираження. Як наслідок – субстандартну лексику підхоплюють засоби масової комунікації.

Іншим позамовним чинником, що пояснює мовну редукацію, є прискорений темп розвитку інформаційних технологій та пов'язаний із цим

темпер життя. Варто зазначити, що на зміни в мові значно впливає інтенсивне технічне переустаткування побуту українців, пов'язане з активним розповсюдженням у повсякденному житті побутової та офісної техніки закордонного виробництва (комп'ютерів, ноутбуків, відеокамер, факсів, копіювальної техніки, побутової техніки), підвищення комп'ютерної грамотності українців, поява комп'ютерних ігор. О. А. Стишов, досліджуючи інноваційні процеси в мові, зауважує, що «сучасний глобалізований і технізований світ, а також інформаційне суспільство весь час вимагає активізації появи реалій, понять і процесів та їх постійного номінування. Інноваційні назви інтенсивно поповнюються і збагачують відомі, а також слугують для створення нових тематичних груп лексики» [9, с. 47].

Сервіс SMS, інтернет-чати та різноманітні форуми для спілкування та обміну інформацією міцно ввійшли в сучасне життя. Їхнє часте використання сприяє тому, що в мові все активніше застосовують спрощені мовні конструкції. Це дає змогу передати власну думку максимально швидко. Домінанта цієї сфери – розмовний стиль, усна форма мови, а наслідком є факт: в усну мову все більше і більше проникає так званий «телеграфний стиль» і відбувається зниження мовної норми. Із проблемою прискореного темпу розвитку інформаційних технологій не в останню чергу пов'язане питання англізації розмовної мови, оскільки більшість комп'ютерних програм виходять англійською мовою.

Наголошуючи на деструктивному впливові англіцизмів на природний мовний баланс, адже кількість згодом переходить у якість, Б. М. Ажнюк стверджує, що насичення мови великою кількістю запозичень може призвести до психолінгвістичної залежності від мови-донора і за певних обставин – одним із знарядь духовного поневолення [1, с. 24]. Активні процеси запозичення не сприяють адаптації лексем-неологізмів, через що виникає неусталеність їхньої орфографії, засвідчена в засобах масової комунікації.

У результаті процес запозичень інтенсифікується настільки, що словники не можуть зафіксувати всі зміни в мові. Ставши мовою інтернет-спілкування, англійська мова ще більше зміцнила свої позиції у світі, її активно використовують не завжди функціонально виправдано і не тільки молодь у розмовному мовленні, а й на телебаченні та в пресі. Усе це відбувається через те, що Інтернет – сфера неконтрольованого спілкування молоді. Суб'єктами мови є не тільки

школярі та студенти, а й творча молодь, молоді фахівці. Саме молодь становить авангард живих процесів у мові та ініціює мовні інновації. Мова молоді – після мови засобів масової комунікації – друга сфера масового спілкування, що активно впливає на стан сучасної розмовної мови. Усі відомі інтержаргонізми й елементи жаргонів, які мають своєрідну епатуючу образність і соціально-групову претензійність, у результаті «семантичного вирівнювання» у середовищі молодих людей набувають статусу загального молодіжного слововживання та з часом потрапляють у масове повсякденне вживання і в мову засобів масової комунікації [10, с. 8–9]. Отже, мова сучасної молоді виявляється своєрідним генератором, який дає шанс зниженим елементам мови проникнути в розмовне мовлення, а далі – у мову засобів масової комунікації та розмовну літературну мову. Особливу роль у цьому процесі відіграє генераційна ротація, тобто омолодження працездатної частини населення суспільства в управлінській сфері, засобах масової комунікації та Інтернеті, яка прискорює мовну редукцію.

Виникнення та розвиток мови як засобу спілкування можливе лише в суспільстві. Саме тому зміни, що відбуваються в соціумі, культурі й навіть економіці впливають на розвиток та функціонування мови. Історичні події ХХІ століття не могли не сприяти трансформації української мови. Безумовно, неможливо змінити систему мови за одне століття. Однак внаслідок того, що збільшується кількість носіїв мови, змінюється й сама мовленева практика, словниковий склад в окремих галузях словника, змінюються стилістичні реєстри та семантичне наповнення деяких слів і мовних зворотів. У результаті політики в загальній освіті мовний стандарт перестав бути елітарним, а став загальноетичним.

Усі названі попереду позамовні чинники зумовлюють вульгаризацію, переорієнтацію з високих мовних ідеалів на масові та змішування функціональних стилів. Високий стиль майже зникає з повсякденного спілкування, а потреба в пафосі залишається. Для досягнення виразності використовують експресивну (а часом навіть обценну) лексику, й зовсім не дотримуються суворих правил елітарної норми. У зв'язку з новими звичаями швидко зникають табу у вживанні лексики, відбувається взаємопроникнення реєстрів мови. Усі ці зміни позначаються на лексичних нормах мови. Словники дедалі більше фіксують лексичні одиниці, які вважали раніше субстандартними. Результат таких процесів – мовна редукція.

Соціальним чинником зниження мовної норми є реальне втілення в сучасному суспільстві принципів політичної та індивідуальної свободи. Свобода слова стала однією з найбільш значущих політичних реалій у сучасному суспільстві. У масовій свідомості відбулася заміна понять: свобода слова замінилася свободою мови. Іншими словами, свобода слова «говори, що хочеш» замінюється поняттям «говори, як хочеш». Таке заміщення, що існує в свідомості багатьох носіїв мови, зумовлює помітну й невиправдану лібералізацію і навіть недбалість у ставленні до норм мови, і передусім – у сфері культури мовного спілкування. У розмовному мовленні, мові засобів масової комунікації значно збільшується ступінь публічно допустимого. Насамперед у публіцистичні тексти входять ненормативні варіантні елементи, що виникають під впливом діалектів і жаргонів, журналісти використовують нові іноземні слова й терміни (не завжди виправдано), і зрештою, спостерігаємо стилістичне зниження сучасної усної та писемної мови та все більш помітною стає вульгаризація побутової сфери спілкування. Суспільним фактором зниження мовної норми є своєрідна глобалізація та масова міграція населення, що зумовило появу й поширення суржиків.

Висновки і пропозиції. Отже, внутрішні та зовнішні чинники змін у мові функціонують взаємопов'язано, причому позамовні чинники мають найзагальніший вплив, а безпосередні зміни в мові визначають внутрішні чинники.

Сучасні масмедіа – потужний засіб формування світогляду, поглядів та переконань особистості, що сприяє розвитку поведінкових стереотипів і норм. До найважливіших позамовних чинників, що активно впливають на лексичний склад мови, зокрема на нормативність мовних одиниць зараховуємо: зрушення в соціальній структурі; бурхливий розвиток засобів масової комунікації, унаслідок якого писемна мова все активніше замінюється усною публічною; темп розвитку, зумовлений швидким темпом розвитку самого суспільства (розвиток науки й техніки, входження в повсякденне життя побутової та офісної техніки закордонного виробництва); необхідність номінації явищ, не характерних для попередніх років, активізація суспільно-політичних процесів, бажання висловити експресію будь-якими засобами; потужний вплив англійської мови на українську, результатом чого є інтенсифікація процесів запозичення; неконтрольований процес спілкування молоді через Інтернет, адже саме молодь ініціює мовні інновації та активно

впливає на стан сучасного розвитку мови; історичні та суспільно-політичні зміни, які відбуваються в державі; соціальний чинник, що знайшов вираження в суспільних принципах політичної та індивідуальної свободи, яка призвела до лібе-

ралізації та недбалості стосовно мовних норм; глобалізація та масові міграційні процеси.

Питання про вплив екстралінгвальних чинників на мову засобів масової комунікації залишається відкритим і потребує подальшого опрацювання.

Список літератури:

1. Ажнюк Б. М. Засади протекціонізму в мовній політиці і екологія мовного середовища. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : збірник наукових праць. Київ. Вид.-во поліграф. центр «Київський університет», 2009. Випуск 19. С. 18–28.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 397 с.
3. Газда Й. Лексика современной русской публицистики и общие тенденции развития языка. *Sborník praci filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Rognik XLVI Rada jazykovedna (a) С. 45. Masarykova univerzita v Brně, 1997. С. 157–164.
4. Коваленко Б. О. Стилистично знижена лексика в мові сучасної української публіцистики : монографія. МОНМС України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2010. 160 с.
5. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (Проблема языкового изменения). *Новое в лингвистике*. Випуск III; сост., ред. и вступ. статьи В. А. Звегинцева. Москва : Издательство иностранной литературы, 1963. С. 143–343.
6. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
7. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ : Наукова думка, 1988. 240 с.
8. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Київ : Вища школа, Головне видавництво. 1988. 328 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мовзасобів масової інформації) [2-ге вид., переробл.]. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
10. Химик В. В. Язык современной молодежи. *Современная русская речь: состояние и функционирование* : сборник аналитических материалов. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2004. С. 7–66.

Levchenko T. M. THE INFLUENCE OF EXTRA LINGUISTIC FACTORS ON THE LANGUAGE OF MODERN MASS COMMUNICATION

The article raises the issue that in the current conditions of democratization of public life and liberalization of social principles and moral principles, the Ukrainian information space is undergoing constant changes, which in turn affects the development of language, including its lexical system. The language of the mass media is constantly diversifying its stylistic means, new lexemes are appearing, the variability of language units is increasing, words from other languages are being borrowed, and at the same time substandard vocabulary is actively functioning. It is noted that at the beginning of the XXI century the ratio of normative and non-normative components in the modern Ukrainian language has changed significantly and, as a result, linguists' interest in uncodified, non-literary subsystems of language as important components of linguistic substandard.

The views of Ukrainian and foreign linguists on extralinguistic factors and their influence on the lexical system of language are analyzed. It is stated that at the beginning of the XXI century language fashion contributes to the process of deviation from literary to non-literary language. It is emphasized that extralingual factors drive language changes, improve them, slow them down or even stop them. It is stated that the loosening of lexical norms and the active use of substandard vocabulary by the media can be explained by the following reasons: the influence of external factors; conscious use (as a reception) or for the purpose of creativity of communication; lack of communicative and linguistic competencies in society. There is a tendency to form public opinion about the chaotic nature of speech etiquette, its «conditionality» and the need for modern communication. It is noted that quasi-freedom of speech affects not only the stylistic coloring of the language of modern media, but also the semantic content, significantly shaking the system of thematic taboos that previously existed in the journalistic style. It is established that extralinguistic factors cause vulgarization, reorientation from high language ideals to mass and mixing of functional styles of modern Ukrainian language..

Key words: language of mass media, extralinguistic factors, substandard vocabulary, slang, jargon, Surzhyk.